M. Van den Wijngaert

DE SECRETARISSEN-GENERAAL TEGENOVER DE VERPLICHTE TEWERKSTELLING (1940-1944)

Nadat de regering Pierlot op 16 mei 1940 de hoofdstad verlaten had, namen de Secretarissen-generaal, of hun door de regering aangeduide plaatsvervangers, het bestuur in België waar[1]. Zij baseerden zich hierbij voornamelijk op de wet van 10 mei 1940 i.z. de overdracht van bevoegdheid in oorlogstijd.

Bij de aanvang van de bezetting stelde de *Militärverwaltung* een brede autonomie voor het Belgisch bestuur in het vooruitzicht en beloofde geen maatregelen van de Belgische administratie te eisen, die strijdig zouden zijn met de vaderlandse gevoelens van de Secretarissen-generaal. Van Belgische zijde werd benadrukt, dat de Secretarissen-generaal in opdracht van de regering het welzijn van de bevolking beoogden, dat zij de Belgische wetgeving zouden toepassen en zich schikken naar de Conventie van Den Haag. Deze principiële stellingnamen werden geratificeerd in het protocol van 12 juni 1940, dat door de Secretarissen-generaal ondertekend en door de *Militärverwaltung* goedgekeurd werd.

---

1 M. VAN DEN WIJNGAERT, *Tendenzen in het bestuur van de Secretarissen-generaal* (in voorbereiding).
De Secretarissen-generaal stonden aan het hoofd van het ambtenarencorps, dat de ministers in het bestuur van de onderscheiden departementen bijstond. Door het Koninklijk Besluit van 2 oktober 1937 werden de Secretarissen-generaal ondergebracht in de eerste categorie van staatsambtenaren, d.w.z. ambtenaren benoemd door de Koning.

DE VRIJWILLIGE TEWERKSTELLING

De werkloosheid, die in de eerste maanden van de bezetting steeds verder opliep[2], confronteerde de Secretarissen-generaal heel spoedig met de Duitse opvattingen i.z. arbeidsinzet. Vanaf het eerste onderhoud met Verwilghen, Secretaris-generaal van het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg, liet de *Militärverwaltungsvizechef* von Craushaar duidelijk verstaan, dat de Duitse overheid zelf de arbeidspolitiek zou voeren, indien de Belgische overheid op dit punt in gebreke zou blijven. In dezelfde zin opteerde *Oberkriegsverwaltungsrat* Schultze voor de toepassing van de Duitse arbeidspolitiek in België[3]. Om Duitse inmenging op dit vlak te vermijden en tegemoet te komen aan de behoefte aan arbeidskrachten, die door de hervatting van de economische activiteit was ontstaan[4], werd de Dienst voor Plaatsing en Werkloosheid gereorganiseerd[5]. Ook andere wettelijke schikkingen werden getroffen om een zo volledig mogelijke tewerkstelling te bereiken[6].

Het werkloosheidsprobleem was echter lang niet opgelost, voornamelijk omdat de economische hervatting slechts langzaam verliep. De *Militärverwaltung* vond o.a. hierin een basis om de vrijwillige recrutering van Belgische arbeiders voor Duitsland te propageren. In juli 1940 kwam er tussen Verwilghen en von Craushaar een akkoord tot stand, waarin hoofdzakelijk bepaald werd, dat de werving op basis van vrijwilligheid moest gebeuren en dat Belgische arbeidskrachten niet in de Duitse oorlogsindustrie mochten ingezet worden[7]. De Duitse overheid was echter niet tevreden met de bekomen resultaten en wenste in augustus 1940 de uitkering van de werkloosheidsvergoeding aan een omslachtige controleprocedure te onderwerpen.

---

[2] In april 1940 bedroeg het aantal werklozen 139.000, in juni 1940 500.000. Cfr. F. BAUDHUIN, *l'Economie belge sous l'occupation, 1940-1944*, Brussel, 1945, p. 81 en 299.

[3] Gesprekken met C. Verwilghen op 23 juli en 1 oktober 1966.

[4] R. BILLIARD, *La Collaboration industrielle et ouvrière avec l'occupant*, Brussel, 1945. Id., *La contrainte économique imposée aux industriels et aux ouvriers belges par l'Autorité Occupante Allemande en 1940-1944...*, Brussel, 1946, F. BAUDHUIN, *op. cit.* F. DELLICOUR, *La politique du travail pendant la guerre*, Brussel, 1946.

[5] Besluit van 15-6-'40 : *Staatsblad*, 1-2-3/7-'40, p. 43 e.v.

[6] O.a. het besluit van 29-6-'40 : *Staatsblad* 30-6-'40, p. 37 e.v.

[7] P. POTARGENT, *La mise au travail de la main-d'œuvre belge dans le pays et à l'etranger durant l'occupation*, Brussel, s.d., p. 11. F. DELLICOUR, *op. cit.*, p. 25.

Niet alleen deze tussenkomst, maar ook de Duitse dreiging met verplichte tewerkstelling bracht het Comité van de Secretarissen-generaal ertoe op de vergadering van 3 september 1940 zich principieel akkoord te verklaren met de vrijwillige arbeid in België en Duitsland[8]. Op diezelfde vergadering stelde Ernst de Bunswyck, Secretaris-generaal van het Ministerie van Justitie, dat artikel 115 van het Strafwetboek[9] in dit verband niet van toepassing was, daar, volgens het reeds vermelde akkoord van juli 1940, deelname van Belgische arbeiders aan de fabricatie van oorlogstuigen uitgesloten was. Plisnier, Secretaris-generaal van het Ministerie van Financies, kwam in een brief aan Verwilghen van 23 september 1940 terug op het standpunt, dat hij samen met zijn collega's op de vergadering van 3 september 1940 had ingenomen[10]. Hij besloot, dat z.i. van Belgische zijde niet mocht meegewerkt worden aan de werving voor Duitsland. In zijn antwoord van 3 oktober 1940 verwees Verwilghen naar de beslissing van het Comité en benadrukte voornamelijk, dat hij de opeising van werklozen zoals in de Eerste Wereldoorlog wilde vermijden[11]. Ernst de Bunswyck sloot zich aan bij de zienswijze van Verwilghen in een brief aan Plisnier van 18 oktober 1940[12]. Hij onderlijnde hierbij, steunend op een omzendbrief van het Ministerie van Justitie van 11 juli 1919[13], dat artikel 115 enkel van toepassing was, indien, naast materiële hulp aan de vijand, ook de morele bedoeling het land te verraden aanwezig was. Plisnier bleek echter niet helemaal overtuigd te zijn. Op de vergadering van 29 oktober 1940 drong hij er op aan, dat van Belgische zijde ernstig zou toegezien worden, dat geen dwang op de arbeiders werd uitgeoefend een contract voor Duitsland te ondertekenen[14]. Een dergelijke controle was echter haast niet uit te voeren, daar de wijze waarop de vrijwillige recrutering gebeurde afhankelijk was van de houding van de locale Duitse instanties t.a.v. de Plaat-

---

[8] Proces-verbaal van de vergadering van 3-9-'40.

[9] „Art. 115. Sera puni de mort : celui qui aura fourni (aux ennemis) des secours en soldats, hommes, argent, vivres, armes et munitions...".

[10] P. POTARGENT, *op. cit.*, p. 16.

[11] Ibid., p. 16-17.

[12] Ibid., p. 17. Bovenstaande briefwisseling wordt ook aangehaald in P. DELANDSHEERE en A. OOMS, *La Belgique sous les Nazis*, Brussel, s.d. dl I, p. 156-158.

[13] P. POTARGENT, *op. cit.*, p. 17 : „...la volonté de commettre l'acte — fourniture de secours en hommes — avec la conscience de sa conséquence (aider de l'ennemi c.-à-d. trahir sa patrie en guerre avec celui-ci)...".

[14] Proces-verbaal van de vergadering van 29 oktober 1940.

sing- en Werkloosheidsbureaus[15].

Er werd reeds op gewezen, dat de Secretarissen-generaal naar een zo groot mogelijke tewerkstelling streefden ten einde de vrijwillige of verplichte tewerkstelling van Belgische arbeiders materieel zoveel mogelijk te verhinderen. Met ditzelfde doel besloot het Comité op de vergaderingen van juni 1940 het Commissariaat-generaal voor 's Lands Wederopbouw in te stellen[16].

Van Duitse zijde werd reeds in 1940 gedacht aan de verplichte tewerkstelling. In een brief van 17 juni 1940 deelde kolonel Nagel[17] aan *Militärverwaltungschef* Reeder de vraag van de *Reichskohlenkommissar* mee, 15.000 in België tewerkgestelde vreemde mijnwerkers in te zetten in de Duitse mijnbouw[18]. Op de vergadering van het Comité van 20 juni 1940 deelde Vossen, Secretaris-generaal van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, een Duitse aanvraag in die zin mee[19]. De uitvoering van de maatregel kon door de Secretarissen-generaal voorkomen worden[20].

Vanaf december 1940 stelde de *Militärverwaltung* steeds hogere eisen i.z. arbeidspolitiek, die vanaf januari 1941 duidelijk gericht was op een versterking van het Duitse oorlogspotentieel[21]. In dit kader zijn de besprekingen te vermelden tussen de Duitse overheid en het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg in november 1940 om tot een gecoördineerde arbeidsinzet te komen[22]. De toegevingen, die door de Secretarissen-generaal op dit vlak gedaan werden, waren, alle verhoudingen in acht genomen, gering te noemen[23].

Op de vergadering van 12 februari 1941 verwierp het Comité een Duits voorstel, geschoolde metaalarbeiders door de werkgevers te doen ontslaan ten einde hun vertrek naar Duitsland uit te lokken[24]. De verhouding tussen de *Militärverwaltung* en het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg werd gespannen n.a.v. deze en andere

---

15 P. POTARGENT, *op. cit.*, p. 12.
16 *Belgisch Staatsblad der ministerieele besluiten en andere besluiten der Secretarissen-generaal*, 1-2-3/7-'40, p. 47.
17 Leider van de *Gruppe Gewerbliche Wirtschaft.*
18 Ministerie van Volksgezondheid en van het Gezin, Bestuur van de Oorlogsslachtoffers, Directie: Opzoekingen, Documentatie en Overlijden, *Marburg*, 15-1.
19 Proces-verbaal van de vergadering van 20-6-'40.
20 P. POTARGENT, *op. cit.*, p. 11.
21 *Ibid.*, p. 18.
22 Volksgezondheid, *Majestic*, 1-12-40.
23 P. POTARGENT, *op. cit.*, p. 19.
24 Proces-verbaal van de vergadering van 12 februari 1941.

weigeringen tot medewerking. *Oberkriegsverwaltungsrat* Schultze liet in dit verband zelfs het woord sabotage vallen. Verwilghen en zijn diensten namen herhaaldelijk energiek stelling in t.a.v. de Duitse eisen. Een niet te veronachtzamen factor hierbij is het feit, dat het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg zich geruggesteund wist door industriële en financiële kringen. Voor alle belangrijke beslissingen werden prominenten uit deze middens geraadpleegd.

Verwilghen, zijn opvolgers en Leemans, Secretaris-generaal van het Ministerie van Economische Zaken, drongen er steeds bij de Duitse overheid op aan, eerder dan het afvoeren van arbeidskrachten naar Duitsland de *Auftragsverlagerung* te verhogen. Het plaatsen van Duitse bestellingen in België gaf immers de arbeiders de gelegenheid in België te blijven en vrijwaarde tevens het Belgisch industrieel patrimonium.

De *Militärverwaltung* gaf zich duidelijk rekenschap van het verzet van de Belgische administratie tegen de Duitse arbeidspolitiek. Op een dienstbespreking van 21 oktober 1941 van de *Arbeitseinsatzreferenten* en de leiders van de *Werbestelle* werd benadrukt, dat de Duitse eisen zo nodig zonder de medewerking van de Belgische departementen zouden doorgevoerd worden[25]. De Duitse instanties te Brussel trachtten echter de weerstand, die door de Belgische administratie geboden werd, verborgen te houden voor de centrale diensten te Berlijn. Uit een brief van 12 november 1941 van *Kriegsverwaltungschef* Schlumprecht aan Schultze blijkt, dat de *Militärverwaltung* vooral het verwijt van een te zwak optreden wilde vermijden[26].

Een belangrijk resultaat van de krachtdadige houding van het Belgisch bestuur was, dat de arbeidsdienstverplichting in België eerst in maart 1942 werd ingevoerd, waar de *Militärverwaltung* van begin 1941 ermee gedreigd had. Ter vergelijking kan hier worden aangestipt, dat de verplichte tewerkstelling in Nederland reeds een feit was op 28 februari 1941[27].

Het globale uitstel, dat op deze wijze kon bekomen worden, belette niet, dat de Duise overheid geen gelegenheid onverlet liet, de vrijwillige recrutering van Belgische arbeiders voor Duitsland te stimuleren. Naast de rechtstreekse propagandakampanje, voerde de

---

[25] Volksgezondheid, *Marburg*, 10-1431.
[26] *Ibid.*, 10/1456-57.
[27] B.A. SIJES, *De Arbeidsinzet, De gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945*, 's Gravenhage, 1966, p. 141.

Militärverwaltung verschillende acties ten einde zoveel mogelijk arbeiders moreel te dwingen naar Duitsland te vertrekken. De algemene doelstelling was, alle arbeidsbekwame werklozen in België of bij voorkeur in Duitsland aan het werk te zetten. Kenmerkend voor die versterkte arbeidsinzet is een brief van 23 februari 1942, waarin de *Militärverwaltung* aan Romsée, Secretaris-generaal van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, oplegde de openbare steun aan werkbekwamen en kortarbeiders[28] op te heffen[29]. Von Craushaar bestempelde deze maatregel als een drukkingsmiddel om bovengenoemde categorieën te dwingen werk in België of in Duitsland aan te nemen[30]. Soortgelijke tussenkomsten liepen uit op de Verordening van 7 mei 1942, waardoor werkbekwame behoeftigen en kortarbeiders geen steun meer van de Openbare Onderstand konden krijgen[31]. Dat de Duitse overheid het vrijwillige karakter van de werving voor Duitsland niet al te nauw opnam, bewijst een brief van 28 juli 1941, waarin de *Militärverwaltung* aan het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg meldde, dat een bijzondere controle voor Belgische werklozen bij verschillende *Oberfeldkommandanturen* en *Feldkommandanturen* was ingesteld[32]. De plaatselijke Duitse instanties wilden hiermee druk op de werklozen uitoefenen. Hierbij kan aangestipt worden, dat de Duitse wervingsacties zich in België voornamelijk toespitsen op de mijnwerkers en de spoorwegarbeiders. De faciliteiten, die de Duitse overheid voor de werving in deze sectoren vroeg, werden stelselmatig door de Belgische administratie verhinderd of tot een minimum beperkt.

De resultaten van de recrutering voor Duitsland bleven onder de eisen, die Berlijn gesteld had, wegens de slechte herinneringen, die de Belgische bevolking bewaard had aan de deportaties tijdens de Eerste Wereldoorlog en mede dank zij het verzet van de Belgische administratie.

---

[28] De tewerkstelling met verkorte arbeidsduur was toegelaten door het besluit van 7-5-'41, *Staatsblad*, 11-5-'41, p. 3305 e.v.

[29] Volksgezondheid, *Marburg*, 1-1070.

[30] Ibid., 1/1063-64.

[31] *Verordnungsblatt des Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich*... nr. 75, 8-5-'42.

[32] Volksgezondheid, *Marburg*, 20-106.

DE VERPLICHTE TEWERKSTELLING

Vanaf 1942 was het invoeren van de verplichte tewerkstelling in België onafwendbaar geworden. Een eerste Duitse Verordening in die zin werd op 29 januari 1942 uitgevaardigd[33]. Zij had echter enkel betrekking op arbeiders, die in Duitse of gelijkgestelde diensten of bedrijven werkzaam waren.

Veel belangrijker was de Verordening van 6 maart 1942, waardoor de verplichte tewerkstelling in België en Noord-Frankrijk werd doorgevoerd[34]. De uitvoering van deze maatregel werd opgedragen aan de *Feld-* en *Oberfeldkommandanturen* en volgens richtlijnen van deze laatsten ook aan de Belgische Arbeidsambten. Op de vergadering van 13 maart 1942 wees het Comité van de Secretarissen-generaal elke medewerking aan de Verordening af en werd een protestbrief opgesteld[35]. Hierin beriepen de Secretarissen-generaal zich op de autonome arbeidsregeling, die in 1940 door de Duitse overheid beloofd was. Vervolgens wezen ze er op, dat krachtens artikel 43 van de Conventie van Den Haag verplichte tewerkstelling enkel mocht ingevoerd worden als werkloosheid de openbare orde in gevaar bracht. Verder stelden de Secretarissen-generaal, dat de Verordening strijdig was met de grondwettelijk gewaarborgde individuele vrijheid. Tenslotte werd er gevraagd, de bevoegdheid van het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg t.a.v. de Arbeidsambten te eerbiedigen. Tijdens een bespreking op 17 maart 1942 verzekerde *Kriegsverwaltungsrat* Schlumprecht, dat de verplichte tewerkstelling tot het Belgisch grondgebied zou beperkt en het rijkspersoneel en de vrije beroepen er niet zouden bij betrokken worden[36]. *Oberkriegsverwaltungsrat* Frundt stelde, dat men enerzijds de werkweigeraars wilde treffen en anderzijds wilde komen tot een meer rationele arbeidsverdeling. Schlumprecht verklaarde, dat de Verordening op bevel van Berlijn uitgevaardigd was en dat België en Duitsland gemeenschappelijke belangen hadden in de strijd tegen Rusland. Verwilghen repliceerde, dat politieke motieven niet onder zijn bevoegdheid ressorteerden. De Secretaris-generaal van het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg benadrukte, dat het Rijksarbeidsambt reeds lang een te onaf-

---

[33] *Verordnungsblatt*, nr. 67, 2-2-'42. P. POTARGENT, *op. cit.*, p. 29.

[34] *Verordnungsblatt*, nr. 68, 7-3-'42 : Verordnung über die Sicherstellung des Kräftebedarfs für Arbeiten von besonderer Bedeutung.

[35] Proces-verbaal van de vergadering van 13-3-'42.

[36] P. POTARGENT, *op. cit.*, p. 33 e.v.

hankelijke koers volgde en de Arbeidsambten door de Verordening helemaal aan het gezag van zijn departement onttrokken werden. Schlumprecht beloofde tot het herstel van dit gezag te zullen bijdragen. Hij onderlijnde echter, dat de Duitse overheid bevelen aan de Arbeidsambten moest kunnen geven i.z. de verplichte tewerkstelling, gezien het Belgisch bestuur elke medewerking weigerde. Op de vergadering van 20 maart 1942 maakte Verwilghen aan het Comité zijn ontslag bekend[37]. Hij motiveerde zijn houding met er op te wijzen, dat hij niet langer de verantwoordelijkheid over het Rijksarbeidsambt kon dragen, gezien deze dienst door de *Militärverwaltung* aan de controle van zijn ministerie onttrokken was. Het argument van Schuind, Secretaris-generaal van het Ministerie van Justitie, dat de opvolger van Verwilghen voor hetzelfde probleem zou staan, kon deze laatste niet van zijn standpunt afbrengen.

Vervaeck, Bisqueret, Olbrechts en Nys, die achtereenvolgens de functie van Secretaris-generaal van het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg waarnamen, trachtten in het verdere verloop van de bezetting, gesteund door het Comité, het Rijksarbeidsambt terug onder controle te krijgen. Wegens deze betrachting, die overigens weinig succesrijk was, werden ze, met uitzondering van Nys die aanbleef tot het einde van de bezetting, door de *Militärverwaltung* uit hun ambt ontzet. Herhaaldelijk werd in het Comité voorgesteld, het Rijksarbeidsambt los te maken van de Belgische administratie om niet de indruk te wekken, dat de Secretarissen-generaal de acties van voornoemde instelling i.v.m. de vrijwillige en de verplichte tewerkstelling dekten. De meerderheid van het Comité verklaarde zich steeds voorstander van het behoud van het Rijksarbeidsambt als Belgische instelling, omdat langs de Arbeidsambten om de toepassing van de Verordeningen i.z. de arbeidsinzet kon afgezwakt worden.

Naast de pogingen om de Arbeidsambten zoveel mogelijk onder Belgische invloed te houden, richtten de Secretarissen-generaal hun inspanningen op het verkrijgen van uitzonderingen en beperkingen van de verplichte tewerkstelling en waakten zij erover, dat de Duitse toegevingen in praktijk werden omgezet.

In oktober 1942 werd de laatste fase van de arbeidsinzet bereikt. Door de Verordening van 6 oktober 1942 konden voortaan Belgische arbeiders ook in Duitsland verplicht tewerkgesteld worden[38].

---

[37] Proces-verbaal van de vergadering van 20-3-'42.
[38] *Verordnungsblatt*, nr. 87, 7-10-'42.

Een uitvoeringsordening van dezelfde datum belastte de *Feld-* en *Oberfeldkommandaturen* met de realisatie van voornoemde maatregel.

In een brief van 15 oktober 1942 aan Reeder protesteerden de Secretarissen-generaal met klem tegen de nieuwe Verordening en onderlijnden, dat de Belgische administratie aan de uitvoering ervan niet kon deelnemen, gezien de maatregel strijdig was met de Belgische belangen[39]. Het Comité benadrukte de slechte herinneringen, die de Belgische bevolking van de deportaties van 1914-1918 bewaard had, verwees naar de Conventie van Den Haag en vroeg de intrekking van bovenvermelde maatregel.

Op de vergadering van het Comité van 23 oktober 1942 werd gemeld, dat de opeisingen begonnen waren[40].

Tijdens de daaropvolgende vergaderingen eiste het Comité, dat het Rijksarbeidsambt onder geen voorwendsel aan de verplichte arbeid in Duitsland zou meewerken.

Ook aan andere Belgische diensten legden de Secretarissen-generaal op, noch rechtstreeks noch onrechtstreeks aan de toepassing van de Verordening van 6 oktober 1942 mee te werken, zelfs niet waar het enkel ging om het inwinnen van inlichtingen over de familiale toestand van de betrokken arbeiders ten einde bepaalde sociale gevallen te ontzien.

Op de vergadering van 4 december 1942 stelde de meerderheid ondubbelzinnig, dat de volledige verantwoordelijkheid voor de opeisingen van arbeiders aan de *Militärverwaltung* moest overgelaten worden[41].

De Duitse overheid was uiteraard niet tevreden over de afwijzende houding van de Secretarissen-generaal. Herhaaldelijk drong Reeder er op aan, dat het Belgische bestuur het onderzoek naar de persoonlijke toestand van de opgeëiste arbeiders op zich zou nemen. Verder eiste de *Militärverwaltungschef*, dat Belgische diensten geen werkweigeraars of contractbrekers zouden aanwerven, in de vervanging van de opgeëiste arbeiders zouden voorzien en de nodige inlichtingen i.z. tewerkstelling aan de Duitse instanties zouden verstrekken.

Op de vergadering van 27 januari 1943 verklaarde voorzitter Plisnier, dat het Belgisch bestuur zich op het sociale vlak met het lot van de

---

[39] Bijlage bij het proces-verbaal van de vergadering van 15-10-'42.
[40] Proces-verbaal van de vergadering van 23-10-'42.
[41] Proces-verbaal van de vergadering van 4-12-'42.

Belgische arbeiders moest inlaten[42]. Het Comité wees echter de eisen i.z. het voorzien in vacatures en het verstrekken van personeelslijsten af. Het niet-benoemen van contractbrekers in de openbare sector beschouwden de Secretarissen-generaal als een Duitse opeising, waaraan ze zich niet konden onttrekken.

Daarnaast werden echter door de Belgische administratie van de *Militärverwaltung* een reeks vrijstellingen van verplichte arbeid bekomen o.a. voor rijksambtenaren en arbeiders uit de vitale sectoren.

De bevoegdheid van de Secretaris-generaal van het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg over het Rijksarbeidsambt en de financiële controle, die door het Ministerie van Financies t.a.v. deze instelling kon uitgeoefend worden, benevens het feit, dat de Secretarissen-generaal elke medewerking aan de verplichte tewerkstelling van Belgische arbeiders hetzij in België, hetzij in Duitsland bleven weigeren, waar in feite de Arbeidsambten in niet onbelangrijke mate bijdroegen tot bedoelde recrutering, bleven knelpunten in de vaak gespannen verhoudingen tussen de Belgische en de Duitse overheid.

Bovendien hadden deze onduidelijkheden een negatieve weerslag op de publieke opinie t.a.v. de Secretarissen-generaal[43].

In maart 1943 streefde de *Militärverwaltung* naar een modus vivendi i.z. de verplichte tewerkstelling met als voornaamste bedoeling het Rijksarbeidsambt toe te laten de verplichte arbeid in België uit te voeren. Op de vergadering van het Comité van 5 maart 1943 verklaarde Olbrechts zich principieel akkoord met een dergelijk compromis om erger kwaad, n.l. deportaties naar Duitsland, te voorkomen[44]. Hij stelde echter voorwaarden aan de medewerking van de Arbeidsambten. De *Militärverwaltung* zou zich moeten houden aan de beperkingen, die ze zelf in maart 1942 aan de verplichte arbeid in België had opgelegd[45]. Verder eiste Olbrechts, dat de Duitse overheid de formele verbintenis zou aangaan, arbeiders, die in België verplicht tewerkgesteld werden, later niet naar Duitsland te zenden. Tenslotte wenste de Secretaris-generaal van het Ministerie van Arbeid en Sociale Voor-

---

[42] Proces-verbaal van de vergadering van 27-1-'43. In dit verband werd o.a. het besluit van 29-4-'43 uitgevaardigd, waardoor een salarisverhoging aan de families van de opgeëiste arbeiders kon uitgekeerd worden. Cfr. *Staatsblad*, 1-5-'43, p. 2430.

[43] J. STRUYE, *l'Evolution du sentiment public en Belgique sous l'occupation allemande*, Brussel, 1945, p. 116-117.

[44] Proces-verbaal van de vergadering van 5-3-'43.

[45] Cfr. supra p. 7 : bespreking op 17-3-'42 van Schlumprecht en Frundt met Verwilghen.

zorg, dat i.z. de verplichte arbeid in Duitsland vrouwen zouden uitgesloten worden en de tussenkomsten van de Arbeidsambten zich zouden beperken tot het sociale vlak.

Op de vergadering van het Comité van 12 maart 1943 meldde Olbrechts, dat de Duitse overheid bereid was de vroegere beperkingen i.z. de verplichte arbeid in acht te nemen, maar dat ze geen verbintenis kon aangaan i.z. de voorwaarden, die er door Olbrechts aan toegevoegd waren[46].

Een beslissing dienaangaande bleef voorlopig achterwege, daar de aandacht van de Secretarissen-generaal volledig opgeslorpt werd door de jaarklassenactie, die in maart 1943 werd ingezet. Deze actie hield in, dat alle Belgische mannen, geboren in 1922, 1923 of 1924, in Duitsland verplicht zouden tewerkgesteld worden. De algemene uitzonderingen i.z. de verplichte arbeid in Duitsland bleven hierbij gehandhaafd.

Op de vergadering van 17 maart 1943 werd een protestbrief tegen de nieuwe maatregel goedgekeurd, waarin voornamelijk op de economisch nadelige gevolgen gewezen werd[47]. De meerderheid van het Comité was echter wel de mening toegedaan, dat men omzichtig moest te werk gaan om de toegevingen, die door de *Militärverwaltung* reeds gedaan waren, niet terug in vraag te stellen.

Uiteindelijk leverden de onderhandelingen tastbare resultaten op. Olbrechts verklaarde op de vergadering van 2 april 1943, dat de Duitse overheid akkoord ging, i.z. de verplichte arbeid in Duitsland geen rechtstreekse richtlijnen meer aan de Arbeidsambten te geven en deze instellingen uitsluitend te laten tussenkomen i.v.m. de vrijstelling van sociale gevallen[48]. I.z. de verplichte tewerkstelling in België hechtte de *Militärverwaltung* haar goedkeuring aan het feit, dat de Arbeidsambten enkel zouden voorzien in de vervanging van de voor Duitsland opgeëiste arbeiders, wanneer Belgische bedrijven hierom verzochten.

Hiermee werd voorkomen, dat de Arbeidsambten zouden diensten bewijzen aan de Duitse bedrijven in België.

Een modus vivendi, dat, alle verhoudingen in acht genomen, aanvaardbaar was voor het Belgisch bestuur, was hiermee tot stand gekomen.

---

[46] Proces-verbaal van de vergadering van 12-3-'43.
[47] Proces-verbaal van de vergadering van 17-3-'43.
[48] Proces-verbaal van de vergadering van 2-4-'43.

De actie van de Secretarissen-generaal i.z. de verplichte tewerkstelling spitste zich verder voornamelijk toe op het tot de orde brengen van het Rijksarbeidsambt, dat met Duitse steun, zijn onafhankelijke koers wilde verderzetten.

De *Militärverwaltung* verlangde niet alleen de medewerking van de Arbeidsambten i.v.m. de verplichte tewerkstelling, maar ook deze van de Belgische politiediensten i.z. aanhoudingen van werkweigeraars en het bezorgen van convocaties van de *Werbestelle* of Arbeidsambten. Uit dit laatste blijkt duidelijk, dat de uitvoering van de Verordeningen i.z. de verplichte tewerkstelling in Duitsland, respektievelijk in België, door de Duitse overheid als één geheel behandeld werd, waar in hoger vermeld modus vivendi een onderscheid tussen beide gemaakt werd.

Op de vergadering van het Comité van 16 april 1943 stelde Schuind, dat elke politionele tussenkomst op het vlak van de verplichte tewerkstelling onaanvaardbaar was[49]. De Secretaris-generaal van het Ministerie van Justitie werd in dit verzet bijgetreden door de hoogste rechterlijke instanies. In een brief van 21 april 1943 aan Schuind benadrukte Procureur-generaal Collard, dat dergelijke arrestaties de administratieve bevoegdheid van de politionele instanties te buiten gingen en tevens formeel in strijd waren met het Strafrecht[50]. De Duitse overheid handhaafde echter haar eisen. De *Militärverwaltungschef* liet op 26 mei 1943 aan Schuind weten, dat het Belgisch gerecht niet mocht tussenkomen i.z. maatregelen, die door Belgische politieorganen uitgevoerd werden krachtens het Duitse recht, daar de veiligheidsdiensten verplicht waren de Duitse Verordeningen uit te voeren[51]. Reeder stelde, dat de betrokken ambtenaren eerst de Duitse bevelen moesten uitvoeren en achteraf eventueel bij hun hiërarchische oversten verslag konden uitbrengen. In zijn antwoord van 5 juni 1943 verwees Schuind naar de stellingname van Procureur-generaal Collard[52]. Hij betoogde verder, dat de door Reeder voorgestelde procedure de hiërarchische overheid niet toeliet haar verantwoordelijkheid t.a.v. de ondergeschikte ambtenaren op te nemen. Tenslotte stipte de Secretaris-generaal van het Ministerie van Justitie aan, dat de Secretarissen-generaal hun taak als tolken van het nationale geweten

---

[49] Proces-verbaal van de vergadering van 16-4-'43.

[50] *Le Parquet général de la Cour d'Appel de Bruxelles durant l'occupation*, s.l., s.d., p. 31-32.

[51] Bijlage bij het proces-verbaal van de vergadering van 3-9-'43.

[52] Bijlage bij het proces-verbaal van de vergadering van 27-8-'43.

tegenover de Belgische ambtenaren wilden verderzetten.

Ook dit gezamenlijk protest liet de houding van de Duitse overheid ongewijzigd. Op de vergadering van het Comité van 3 september 1943 gingen de Secretarissen-generaal akkoord, dat Schuind zou weigeren desbetreffende richtlijnen aan de parketten-generaal door te geven[53]. Twee weken laten verbood de *Militärverwaltung* aan Schuind het uitoefenen van elke openbare activiteit. De voornaamste reden tot deze maatregel was ongetwijfeld zijn hierboven geschetste houding.

Ook t.a.v. de jaarklassenactie trachtten de Secretarissen-generaal zoveel mogelijk vrijstellingen en uitzonderingen van de Duitse overheid te bekomen. Gezien de vrij autonome handelswijze van sommige locale Duitse instanties, waren ze tevens aangewezen op een voortdurend toezicht op de uitvoering van de verkregen toegevingen.

De Verordeningen van 28 juni 1943 kwamen er hoofdzakelijk op neer, dat de arbeidscontrole verscherpt werd[54]. De werknemers werden verplicht een door het Arbeidsambt uitgereikt werkbewijs te bezitten en zich aan te melden bij het Arbeidsambt zolang ze geen werk gevonden hadden. Staatsinstellingen en privé-bedrijven mochten slechts personen aanwerven, die in het bezit waren van een getuigschrift, dat ze vrijgesteld waren van de verplichte arbeid in Duitsland. Op de vergadering van het Comité van 9 juli 1943 kreeg Olbrechts de opdracht, het standpunt van de Secretarissen-generaal i.z. de verplichte tewerkstelling t.a.v. de *Militärverwaltung* te bevestigen[55]. Dit hield in dat het Comité zich verzette tegen het invoeren van het arbeidsboekje en tegen het verplichte vrijstellingscertificaat voor de recrutering in de openbare diensten.

In een onderhoud van 29 juli 1943 met Olbrechts, Leemans, Secretaris-generaal van het Ministerie van Economische Zaken, en Nyns, Secretaris-generaal van het Ministerie van Openbaar Onderwijs, wees *Oberkriegsverwaltungsrat* Frundt op het Belgisch belang bij het invoeren van het arbeidsboekje[56].

De betrokken Secretarissen-generaal toonden zich afkerig t.a.v. het inschakelen van de Arbeidsambten bij het verstrekken van werkbewijzen. Nyns benadrukte, dat de bepaling i.z. de recrutering in de

---

[53] Proces-verbaal van de vergadering van 3-9-'43.
[54] *Verordnungsblatt*, nr. 104, 30-6-'43.
[55] Proces-verbaal van de vergadering van 9-7-'43.
[56] Volksgezondheid, *Marburg*, 11/1609-13.

openbare sector een miskenning inhield van de autonomie van het Belgische bestuur, die de basisvoorwaarde vormde voor de medewerking van de Belgische diensten. Op de vergadering van het Comité van 27 augustus 1943 meldde Olbrechts, dat het Rijksarbeidsambt zich eens te meer aan het gezag van zijn departement onttrok en wilde meewerken aan de uitreiking van de arbeidskaarten en dat de *Militärverwaltung* rechtstreeks bevelen dienaangaande aan de Arbeidsambten gaf[57].

In een brief van 28 augustus 1943 aan Reeder stelde Olbrechts, dat voornoemde feiten in strijd waren met het modus vivendi, dat tussen de Duitse en de Belgische overheid was tot stand gekomen. De Duitse overheid stoorde zich niet aan dergelijke protesten. Zoals reeds vermeld, weerhield de bescherming van de arbeidersbelangen de Secretarissen-generaal ervan de Arbeidsambten los te maken van de Belgische administratie. De Duitse overheid trachtte zoveel mogelijk voordeel te halen uit deze overwegingen van de Secretarissen-generaal.

Dit belet niet, dat men van Duitse zijde niet tevreden was met de resultaten van de arbeidsinzet. Op een dienstbespreking van 10 juli 1943 stipte *Oberkriegsverwaltungsrat* Kurth aan, dat het Ministerie van Financies langs de begrotingscontrole om de medewerking van het Rijksarbeidersambt met de Duitse overheid beperkte[58].

Zijn collega Dr. Griesbauer stelde, dat het verzet van de Belgische diensten tegen de Duitse Verordeningen door de Secretarissen-generaal werd opgelegd. De *Arbeitseinsatzreferenten* verklaarden zich bereid toegevingen te doen om de medewerking van de Belgische diensten te verkrijgen. Ook de Berlijnse instanties waren zich bewust van de invloed van de Secretarissen-generaal.

Getuige hiervan het bezoek waartoe De Winter en Leemans op 17 en 18 augustus 1943 door Sauckel[59] werden uitgenodigd om de Belgische bezwaren i.z. de verplichte tewerkstelling kenbaar te maken.

Uit het verslag, dat voornoemde Secretarissen-generaal over dit bezoek uitbrachten op de vergadering van het Comité van 20 augustus 1943, blijkt, dat Leemans voornamelijk had aangedrongen op de benuttiging van de Belgische productiecapaciteit ter plaatse[60].

Sauckel had onderlijnd, dat slechts 10 % van de Belgische bevolking

---

[57] Proces-verbaal van de vergadering van 27-8-'43.
[58] Volksgezondheid, *Marburg*, 10/1500-06 : 12-7-'43.
[59] Generalbevollmächtigte für den Arbeitseinsatz.
[60] Proces-verbaal van de vergadering van 20-8-'43.

in Duitsland verplicht zou worden tewerkgesteld. Eén van zijn medewerkers had hierbij de toelichting gegeven, dat dit programma de supplementaire recrutering van 300.000 arbeidskrachten voorzag. Beide Secretarissen-generaal hadden aangedrongen, af te zien van nieuwe recruteringen, waarbij De Winter, gesteund door Reeder, gepleit had voor de vrijwaring van de arbeidskrachten uit de voedingssector. Wegens het heftig verzet van De Winter en Leemans hadden de Berlijnse autoriteiten afgezien van de verlenging van de verplichte tewerkstelling in Duitsland tot 18 maanden.

Beide Secretarissen-generaal deelden aan het Comité mee, dat ze de indruk hadden, de Berlijnse overheid in zekere mate van haar oorspronkelijke bedoelingen te hebben afgebracht.

Op de vergaderingen van 27 augustus 1943 besloot het Comité unaniem protest aan te tekenen tegen de verzwaring van de Duitse eisen, die i.z. de verplichte tewerkstelling aan België werden opgelegd[61].

De Secretarissen-generaal wezen elke medewerking aan dergelijke maatregelen van de hand en wezen op het feit, dat de verplichte tewerkstelling in strijd was met de bepalingen van het internationale recht en van de Belgische wetgeving.

Eens te meer werd het protest van de Secretarissen-generaal door de *Militärverwaltung* terzijde gelegd met het argument, dat België in de strijd tegen het Bolsjevisme een bijdrage moest leveren.

De resultaten van de jaarklassenactie bleven onder de Duitse verwachtingen. Op een *Referentenbesprechung* van 27 juli 1943 werd gesteld, dat men zich waarschijnlijk tot enkele jaargangen zou beperken[62].

In een brief van 15 september 1943 aan de Secretarissen-generaal maakte Reeder bekend, dat de verplichte tewerkstelling voortaan enkel aan de jaarklassen 1920 en 1921 zou opgelegd worden[63]. De *Militärverwaltungschef* meldde voorts, dat de vrijstellingen en uitzonderingen zouden herzien worden. Het Comité vermocht weinig tegen deze maatregel, maar elke Secretaris-generaal zette zich in om de vroeger toegekende vrijstellingen te handhaven.

Op de vergadering van 22 oktober 1943 rapporteerde Olbrechts

---

[61] Proces-verbaal van de vergadering van 27-8-'43.
[62] Auditoraat-generaal, *Collaboration Economique*, 47, *Ref. bespr.*
[63] Volksgezondheid, *Marburg*, 11/713-14.

een onderhoud van 18 oktober 1943, waarop *Militärverwaltungsvizechef* Beyer bekend had gemaakt, dat het maandelijks contingent van verplicht tewerkgestelden voor Duitsland van 20.000 tot 5.000 zou verminderd worden en de arbeidsinzet zich meer op de tewerkstelling in België zou toespitsen[64]. Olbrechts had hierop bevestigd, dat de Arbeidsambten, zoals in het verleden, enkel zouden instaan voor de plaatsing van arbeidskrachten in Belgische bedrijven.

Op de vergadering van 29 oktober 1943 stemde het Comité hiermee in door de taak van de Arbeidsambten te beperken tot de plaatsing van arbeiders op aanvraag van Belgische werkgevers, dus zonder de tussenkomst van de *Werbestelle*[65].

De *Militärverwaltung* ging hiermee principieel akkoord, maar in praktijk bleven de *Feld-* en *Oberfeldkommandanturen* verder de autonomie van de Arbeidsambten schenden.

Op een vergadering van 13 december 1943 weet *Militärverwaltungsvizechef* Beyer deze toestand aan de horizontale structuur van de Duitse bestuurlijke indeling[66].

Hij beloofde een onderzoek naar de gesignaleerde tussenkomsten te laten instellen.

Een organisatorische wijziging in de *Militärverwaltung* vertraagde de onderhandelingen.

In januari 1944 werd naast de reeds bestaande *Verwaltungs-* en *Wirtschaftsabteilung* de *Abteilung Arbeit* opgericht[67].

Deze verandering illustreerde duidelijk de inspanning, die door Duitsland gedaan werd om het oorlogspotentieel op te drijven.

Op de vergadering van het Comité van 9 februari 1944 meldde Olbrechts, dat hij, om een einde te maken aan de verwarring nopens de bevoegdheid van de Arbeidsambten respektievelijk de *Werbestelle*, eerstgenoemde instellingen aan de arbeidsinzet onttrokken had.

Enkele weken later werd Olbrechts door de Duitse overheid uit zijn ambt ontzet en aangehouden.

Op de vergadering van het Comité van 3 maart 1944 werd gemeld, dat de aanhouding verricht was op bevel van maarschalk Rommel, wegens het verzet van Olbrechts tegen de recrutering van arbeiders ten bate van het Duitse leger[68]. Het comité besloot te protesteren

---

[64] Proces-verbaal van de vergadering van 22-10-'43.
[65] Proces-verbaal van de vergadering van 29-10-'43.
[66] Proces-verbaal van de vergadering van 17-12-'43.
[67] Volksgezondheid, *Marburg*, 10/159-93 : 12-1-'44.
[68] Proces-verbaal van de vergadering van 3-3-'44.

tegen dergelijke procedures, die de voortzetting van het Belgisch bestuur onmogelijk maakte.

Op de vergadering van 10 maart 1944 werd bekend gemaakt, dat *Militärverwaltungsvizechef* Beyer zijn steun beloofd had bij de pogingen om Olbrechts vrij te krijgen. Kort daarop werd de vroegere Secretaris-generaal van het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg in vrijheid gesteld.

In maart 1944 werd de jaarklassenactie uitgebreid tot de jaren 1922, 1923 en 1924[69].

De Secretarissen-generaal hernieuwden hun protest tegen de verplichte tewerkstelling en hervatten hun pogingen om zoveel mogelijk vrijstellingen en uitzonderingen te bekomen. De *Militärverwaltung* toonde zich hierbij tegemoetkomend.

De landing van de Geallieerden in Normandië bracht een verscherping van de arbeidsinzet mee. Razzia's en arrestaties werden schering en inslag[70].

Te midden van deze verwarring handhaafden de Secretarissen-generaal hun verzet tegen de verplichte tewerkstelling tot het einde van de bezetting.

Het historisch onderzoek is niet ver genoeg gevorderd noch om een kwantitatief overzicht van de verplichte tewerkstelling van Belgische arbeidskrachten te geven, noch om de resultaten te meten van het verzet van de Secretarissen-generaal tegen de Duitse arbeidsinzet.
Toch is het duidelijk, dat, in het kader van de politiek van het minste kwaad, de Secretarissen-generaal er herhaaldelijk in gelukt zijn, de realisatie van de arbeidspolitiek van de bezetter zij het niet te verhinderen, dan toch in aanzienlijke mate te vertragen.

Een breder onderzoek zal moeten uitwijzen of het verzet van de Secretarissen-generaal tegen de verplichte tewerkstelling door de ondergeschikte Belgische diensten in praktijk werd omgezet.

---

[69] Volksgezondheid, Marburg, 11/632-33.
[70] Processen-verbaal van de vergaderingen van 30-6, 7-7 en 25-8-'44.